

9. *Pasquinelli and Others v. San Marino* (no. 24622/22) : Judgment / European Court of Human Rights. 2024. 29 August. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-235475> (дата звернення: 17.04.2026).

10. *Constantin-Lucian Spînu v. Romania* (no. 29443/20) : Judgment / European Court of Human Rights. 2022. 11 October. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-219646> (дата звернення: 17.04.2026).

11. Factsheet – COVID-19 health crisis / *European Court of Human Rights*. 2024. October. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_covid_eng (дата звернення: 17.04.2026).

УДК 340.1

Баран А. В.

*к.ю.н., доц.кафедри міжнародного та європейського права,
Західноукраїнський національний університет,
стипендіатка Фонду Александра Гумбольта,
Оснабрюцький університет*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАДЗВИЧАЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Понад три десятиліття тому Френсіс Фукуяма у праці «*Кінець історії та остання людина*» висловив доволі оптимістичне припущення про остаточну перемогу ліберальної демократії та поступове зникнення масштабних ідеологічних конфліктів. Проте сучасні події демонструють, що історія виявилася значно складнішою та конфліктнішою. Повномасштабна війна в центрі Європи, пандемія COVID-19, терористичні атаки, міграційні кризи та інші глобальні загрози свідчать про те, що сучасні держави дедалі частіше функціонують не в умовах стабільної «нормальності», а в умовах постійних криз і викликів. За таких обставин особливого значення набуває правовий режим надзвичайного стану. Його природа є певною мірою парадоксальною: з одного боку, надзвичайний стан означає відступ від звичайного конституційного порядку та допускає тимчасове обмеження прав людини і концентрацію владних повноважень, а з іншого — саме він покликаний забезпечити збереження держави, конституційного ладу та демократичних інституцій.

Право держави на існування традиційно розглядається міжнародним правом як одне з фундаментальних прав держави. У міжнародно-правовій доктрині воно визнається основою для реалізації інших прав та обов'язків держави. Саме із права на самозбереження випливає можливість держави вживати виняткових заходів для захисту конституційного ладу, територіальної цілісності та безпеки населення. У Консультативному висновку щодо законності погрози або застосування ядерної зброї Міжнародний Суд ООН фактично підтвердив існування такого права, наголосивши на фундаментальному значенні права держави на виживання [1]. У цьому контексті конституційний надзвичайний стан можна порівняти з інститутом необхідної оборони у кримінальному праві. Якщо особа має право захищати

власне життя та фізичну недоторканність, то держава також має право захищати власне існування від загроз, які можуть призвести до втрати ефективної державності або руйнування конституційного порядку. Водночас реалізація такого права не є абсолютною та повинна здійснюватися в межах міжнародного права.

Міжнародне право визнає, що надзвичайні ситуації можуть вимагати тимчасового відступу держави від окремих міжнародних зобов'язань. Зокрема, стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року та стаття 15 Європейської конвенції з прав людини передбачають можливість дерогації від окремих прав у випадку надзвичайної загрози життю нації. Однак такі заходи мають відповідати принципам необхідності, пропорційності, тимчасовості та недискримінації.

Практика міжнародних судових установ демонструє, що навіть в умовах війни чи внутрішнього конфлікту держава не звільняється від обов'язку дотримуватися основоположних прав людини. Особливе значення має принцип, відповідно до якого певні права мають абсолютний характер і не можуть бути обмежені навіть під час надзвичайного стану. Йдеться насамперед про заборону катувань, рабства, геноциду, а також про невідчужуваність людської гідності.

Проблема полягає в тому, що надзвичайний стан може використовуватися не лише як засіб захисту держави, але й як інструмент концентрації влади та обмеження демократичних механізмів. Саме тому міжнародне право прагне знайти баланс між правом держави на самозбереження та необхідністю недопущення зловживань владою. А. Цвітер справедливо наголошував, що надзвичайний стан не може перетворюватися на механізм «збереження фактичних владних позицій» [2].

Окремої уваги заслуговує проблема співвідношення надзвичайного стану та принципу невтручання у внутрішні справи держав. Сучасне міжнародне право демонструє тенденцію до «інтернаціоналізації» внутрішніх конфліктів, особливо у випадках масових порушень прав людини. Як зазначає Т.Барчак, принцип невтручання вже не може розглядатися як абсолютний [3]. Це означає, що надзвичайний стан перестає бути виключно внутрішньою справою держави.

Для України проблематика міжнародно-правових аспектів надзвичайного стану має особливе значення. Повномасштабна війна створила ситуацію, у якій держава змушена одночасно забезпечувати власне виживання, підтримувати функціонування демократичних інституцій та дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини. Український досвід є унікальним для сучасної Європи, оскільки демонструє спробу зберегти демократичний конституційний порядок в умовах тривалої повномасштабної війни.

Важливо, що навіть за умов воєнного стану в Україні продовжують функціонувати парламент, судова система, органи місцевого самоврядування та механізми громадського контролю. Це має принципове значення для підтримання легітимності державної влади та довіри суспільства. Водночас український досвід демонструє, наскільки складним є баланс між потребами національної безпеки та дотриманням прав людини у період екзистенційної загрози для держави.

Таким чином, сучасне міжнародне право виходить із необхідності

забезпечення балансу між правом держави на самозбереження та захистом фундаментальних прав людини. Надзвичайний стан не може розглядатися як «правовий вакуум» або зона повного виключення права. Навпаки, саме в умовах кризи особливого значення набувають міжнародні стандарти прав людини, принцип верховенства права та ефективні механізми контролю за діяльністю державної влади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Binder C. Human Rights in Times of Emergency. Oslo Law Review. 2025. URL :<https://athene-forschung.unibw.de/doc/154200/154200.pdf>
2. Zwitter, A. Notstand und Recht: Paradigmen der Ausnahme im demokratischen Rechtsstaat. Nomos, Baden-Baden. 2012. 254 s.
3. Barczak T. Der nervöse Staat: Ausnahmezustand und Resilienz des Rechts in der Sicherheitsgesellschaft. Tübingen : Mohr Siebeck, 2021. 478 s.